

La València del vuit-cents a través del dietari d'Ignacio Gilabert Soler (1744-1751)

Nineteenth-century Valencia through the diary of Ignacio Gilabert Soler (1744-1751)

GABRIELA SOLER
gabrielasoler99@hotmail.com

Universitat de València

Resum: Aquest article tracta d'analitzar un egodocument excepcional per al territori valencià, el dietari d'Ignacio Gilabert Soler, escrit entre 1744 i 1751 i actualment conservat en mans privades. L'autor del dietari pertany als grups intermedis de la societat valenciana del moment. El seu contingut reflecteix les despeses i la gestió de la vida familiar de la casa, per la qual cosa es tradueix en un acostament a la quotidianitat, vida familiar i intimitat d'ell i del seu entorn. Tot això ens permet conèixer les dinàmiques socials d'aquests grups intermedis que, a vegades, han sigut marginats per la història tradicional. Gràcies a l'anàlisi d'esta font hem pogut conèixer les transformacions socioculturals i econòmiques de la València del moment que preconitzaven l'adveniment de la nova societat burgesa.

Paraules clau: memòria personal, vida quotidiana, segle XVIII, societat, interdisciplinarietat

Abstract: This article aims to analyze an exceptional egodocument for the Valencian territory, the diary of Ignacio Gilabert Soler written between 1744 and 1751 and currently held in private hands. The author of the diary belongs to the intermediate groups of Valencian society of the time. Its content reflects the expenses and management of the family's household, providing insight into the everyday life, family life, and intimacy of the author and his environment. This allows us to understand the social dynamics of these intermediate groups, which have sometimes been marginalized by traditional history. Through the analysis of this source, we have been able to learn about the socio-cultural and economic transformations of Valencia at the time, which heralded the advent of the new bourgeois society.

Keywords: personal memory, daily life, eighteenth-century, society, interdisciplinarity

DATA PRESENTACIÓ: 5/11/2024 ACCEPTACIÓ: 15/11/2024 · PUBLICACIÓ: 22/12/2024

Ignacio Gilabert Soler, nascut en 1721 i natural de la ciutat de València, va residir al carrer dels Eixarchs juntament amb la seua germana, María Cristina, i els seus cinc nebots. Sense exercir cap ofici més que el de gestionar els comptes del domicili familiar, com si es tractara del *pater familias*, va començar a redactar un dietari a l'edat de vint-i-tres anys, el 28 de març de 1744.

Aquest dietari del segle XVIII pertany a la Col·lecció Espínola, una col·lecció privada que va guanyar visibilitat gràcies a l'exposició *València 1750*, celebrada en aquesta mateixa ciutat durant la primavera de 2015. Mai no s'havia fet una investigació exhaustiva d'aquest dietari amb anterioritat, i per tant ens trobem amb una font que encara té molt a oferir-nos. Es tracta d'un egodocument, és a dir, un escrit en primera persona. En aquest cas, com veurem en les línies següents, ens apropa a les pautes de consum i sociabilitat de la família Gilabert Soler, ciutadans valencians de mitjan segle XVIII.

Aquest tipus de fonts, en el seu conjunt, constitueixen els estudis sobre la memòria personal. El terme «memòria personal» ha sigut triat a Espanya amb un cert consens entre les diverses fórmules que, en els diferents països europeus, s'utilitzen per a denominar tota aquella documentació històrica escrita en primera persona: autobiografies, memòries personals, *diaris for privé* o escriptures del «jo». La importància d'aquesta literatura ha generat tot un debat al voltant de la seua terminologia, ús i possibilitats en cada país i respectiva llengua. En qualsevol cas, totes aquestes obres formen part de l'escriptura personal, allunyades de les correspondències o dels escrits literaris destinats a la publicació (Jané Checa 2013: 9). Historiadors, filòlegs, lingüistes i antropòlegs col·laboren dins d'aquesta disciplina, plantejant propostes incessantment, de manera que podem afirmar que es tracta d'un camp eminentment interdisciplinari.

1. Introducció a la memorialística

La recuperació d'aquests escrits es va iniciar a tota Europa en els anys huitanta del segle passat. La iniciativa principal va nàixer a Itàlia i, més tard, va continuar a Anglaterra i França, a més d'altres països europeus. A Espanya, s'ha desenvolupat especialment a Catalunya, València i les Illes Balears. Aquests territoris destaquen especialment per la producció de documentació escrita en primera persona des de finals de l'edat mitjana i de l'època moderna. El cas català és molt significatiu dins del context hispànic, atés que, per quantitat i qualitat, és equiparable a la documentació coneguda de països com Itàlia, França i Anglaterra (Llàcer Martorell 2021: 21). Cal evidenciar la important contribució d'historiadors com Òscar Jané i Eulàlia Durán, que promouen l'estudi i la posada en valor d'aquests escrits. Al seu torn, lideren, juntament amb altres estudiosos, el projecte «Memòria personal», on es recopila una base de dades sobre la documentació escrita en primera persona en territoris de Catalunya o zones de parla catalana.

L'escriptura personal té l'enorme avantatge d'atorgar una visió del món, del temps i de l'espai en què es troba immers l'autor. És una font de gran valor per als filòlegs, ja que permet analitzar les formes lingüístiques, tant per la seva qualitat com per la seva evolució (Jané Checa 2021: 38),

encara que no només resulta útil per a ells. La seva interdisciplinarietat fa que, al mateix temps, es converteixi en una eina idònia per als historiadors, doncs permet recollir esdeveniments, elements o percepcions d'un moment concret. D'aquesta manera, passa a ser un complement perfecte de les fonts tradicionals, ja que encaixa i complementa adequadament el discurs de la història oficial, en què es va marginar tot aquell individu anònim. Tanmateix, ens podem preguntar si aquests escrits en primera persona són tots iguals. De què tracten fonamentalment? De manera general, la memorialística pot classificar-se, segons Òscar Jané, en tres tipus: el primer és des d'una perspectiva més social, en què s'abracen continguts com la intimitat i l'entorn on es construeix la identitat personal. La segona classificació és la cosmovisió, on es descriuen territoris imaginaris o llocs que l'autor no ha visitat, i escriu les seves percepcions des de la visió que aquest mateix té del món. En tercer lloc, tenim uns escrits personals de caràcter més econòmic, ja sigui a través de llibres de comptes de la casa, personals o on l'autor proporciona pistes sobre el seu estatus social (Jané Checa 2021: 40). El nostre cas d'estudi es situa en aquesta última classificació.

Pel que fa a l'àmbit valencià, i endinsant-nos en el context del nostre cas d'estudi, el filòleg valencià Vicent J. Escartí és un dels principals responsables en aquest camp. Els seus treballs, com ara l'obra *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana del segle XV al XVIII* (1998), han permès traçar les línies per tal de definir la memòria personal en el territori valencià. En aquest volum, Escartí recopila textos memorialístics valencians redactats entre els segles XV i XVIII, destacant no només la seva importància com a fonts personals, sinó també el fet que aquests textos posen en relleu l'ús continuat de la llengua valenciana en la prosa privada al llarg de tota l'edat moderna (Escartí 1998: 30). Pot ser que van mantindre la fidelitat a la llengua pròpia, ja que els seus textos no estaven destinats a ser publicats i, per tant, no estaven subjectes a les pressions dels editors ni dels mercats. Això va permetre que la literatura memorialística valenciana es resistira al canvi cap al castellà, malgrat la influència creixent d'aquesta llengua. De fet, les obres escrites en català, com les de Jeroni Sòria o Bernat Guillem son de gran qualitat literària que moltes d'aquelles redactades en castellà, fins i tot en èpoques posteriors, com el segle XVIII (Escartí Soriano & Callado Estela 2024: 10)

Pel que fa als segles XVII i XVIII, contemporanis al nostre objecte d'estudi, els escrits memorístics valencians no van arribar a evolucionar cap a una reflexió personal profunda, sinó que es van convertir en un reflex del món que envoltava l'autor. Segons Escartí (2010: 100), aquests textos sovint no inclouen una introspecció personal detallada, sinó que se centraven en relatar esdeveniments externs, com ara qüestions familiars, socials o polítiques, com és el nostre cas d'estudi. Tanmateix, al segle XVIII, més que en el XIX —possiblement com a conseqüència de les greus seqüeles de la Guerra de Successió— es va observar una certa tendència cap a la incorporació d'opinions personals i reflexions en les memòries i vivències privades. Aquesta evolució, encara que limitada, marca un canvi significatiu en la manera en què els autors valencians començaren a reflectir el seu entorn i experiències. Les conseqüències de la guerra i l'herència familiar resultant podien haver influït en aquesta nova manera d'escriure, ja que els escriptors buscaven no només documentar els esdeveniments, sinó també expressar les seves vivències i emocions en un context de canvi social i polític.

En aquest sentit, l'impacte de la Guerra de Successió sobre la societat valenciana pot haver impulsat una major sensibilitat envers els aspectes personals i la necessitat de deixar constància escrita d'aquests canvis, reflectint així una resposta més íntima a un entorn que havia estat trastocat per les tensions polítiques. Seguint la línia d'Escartí, més autors defensen que les crisis, tant personals com col·lectives, poden impulsar l'ésser humà a expressar els seus sentiments davant l'increment de sensibilitat en situacions adverses, ja siguin conseqüències bèl·liques, plagues o altres desgràcies. Aquesta perspectiva, que sovint es recolza en una teoria psicològica del trauma, argumenta que els esdeveniments dramàtics poden incentivar una introspecció més profunda i la necessitat de deixar constància escrita del que senten. Malgrat això, aquest raonament no coincideix amb el nostre criteri. Autors com Giovanni Ciapelli, en el context italià, sostenen que al segle XVIII es va assistir a una evolució de l'escriptura on la família va cobrar una importància central. Ciapelli argumenta que el canvi d'estructura familiar cap a un model de família nuclear podria explicar per què l'escriptura de caràcter familiar va guanyar un major protagonisme en aquest període (2010: 13). Aquesta interpretació suggereix que, més que les crisis col·lectives, serien els canvis socials i familiars els que podrien haver donat lloc a una major producció d'escrius personals en entorns familiars.

A més de la particularitat del dietari d'Ignacio Gilabert per al territori valencià, un altre dels motius pels quals s'ha realitzat la seva anàlisi és perquè pertany a una col·lecció privada, la qual cosa fa més necessari el seu estudi i transcripció com a mecanisme de divulgació i conservació de l'original. Passant a una descripció més tècnica del document, hem de destacar que consta de 95 pàgines, de les quals tres es troben en blanc. No està enquadernat, i la mida dels fulls és de 14,02 x 21 cm. A més, no presenta numeració ni caixa d'escriptura, ja que l'autor va aprofitar els marges per a la redacció. Aquest document va ser escrit aproximadament entre els anys 1744 i 1751. Desconeixem si l'escriptura d'aquest dietari va superar els anys que es reflecteixen en el document original, ja que, a conseqüència d'una mala conservació de les seves pàgines amb el pas del temps, s'ha pogut perdre part de la seva totalitat. El que sí que sabem és que va ser redactat a la ciutat de València, per les nombroses referències a llocs de la ciutat. Suposem que l'autor el mantenia a la seva casa, probablement per l'ús que li podia donar, és a dir, com un llibre de capçalera essencial dins del domicili familiar.

2. Ignacio Gilabert Soler: Aproximació biogràfica

Resumir en poques línies la vida i obra d'aquest personatge resulta una tasca complexa, especialment després d'haver dut a terme una exhaustiva investigació biogràfica i familiar (Soler Ends 2022). Per a comprendre millor la seua figura, és necessari retrocedir en el temps i situar-nos en la segona meitat del segle XVI. La investigació parteix de l'estudi de Pedro Medina, avantpassat directe per línia materna. Els Medina pertanyien a una família amb una arrelada tradició mercantil. A la primera meitat del segle XVI, com era habitual en l'època, aquests comerciants es veieren amenaçats pels continus atacs de pirates barbarescos a les costes valencianes. L'any 1539, les germanes de Pedro,

Úrsula i Magdalena, així com també el fill menut d'Úrsula, Cristóbal, foren segrestats. Els pirates els van portar fins a Alger, i Pedro i el seu germà van emprendre el viatge per a rescatar-los. Aquests esdeveniments marcaren un punt d'inflexió en la història familiar: el testimoni d'un miracle. Durant la seua estada en terres magribines, presenciaren com els musulmans intentaren cremar una talla de Jesucrist sense aconseguir que aquesta prenguera foc. (Andreu de San José 1631). Els Medina van assistir al miracle i el crucifix va ser portat a València ixe mateix any. La figura és coneguda com el Crist del Rescat i és venerada a la parròquia de Sant Esteve a la ciutat de València. Al dietari existeixen referències d'aquest fet, i inclús un dibuix fet per l'autor de la portada del panegíric d'Andreu de San José (DIGS: 47 v.).

Per al segle posterior, les dades de què disposem són escasses. La trajectòria del llinatge sembla ser sòlida i ascendent al llarg d'aquesta centúria, fins al punt de culminar amb la institució d'un majoratge. L'avi matern d'Ignacio, José Vicente Soler Medina, va fundar el vincle dels Soler Medina l'any 1693. Des de finals del segle XV, famílies pertanyents a la noblesa i amb un nivell adquisitiu mitjà havien començat a realitzar les seues fundacions. A Castella, després de l'aprovació de les Corts de Toro en 1505, va tindre lloc l'extensió del règim a tota la societat castellana, és a dir, no necessàriament va quedar limitat als membres de la noblesa, sinó també a tots aquells que aconseguiren els mitjans, com va ocórrer amb aquesta família (Fernández Valverde 2020: 383.) De la mateixa manera, va ocórrer al territori valencià. Qualsevol persona podia establir un vincle, encara que fou un recurs més freqüent entre l'estament nobiliari (Verdet Martínez 2015: 100.) És cert que el regne de València va mancar d'una legislació específica dirigida a la regulació dels majorats (Pérez Aparicio, Brines i Blasco 1998: 238.). Els béns vinculats provocaven que els futurs hereus d'aquests adquiriren una renda perpètua. Les dones també tenien dret a heretar el majorat, com va ser el cas de Manuela Soler, mare d'Ignacio. Això només succeïa en absència de varons en la línia de successió, de manera que es preservava aquesta herència, recaient en la germana major en detriment de les menors i també per la defunció dels altres germans varons. Aquesta pràctica patrimonial i la vinculació del Crist del Rescat a dit majorat van contribuir de manera notable a la consolidació del llinatge.

Pel costat patern, dels Gilabert tenim menys informació. Sabem que el pare d'Ignacio va nàixer el 1669, va morir el 1737 i que fou doctor en Lleis, graduat per la Universitat de València. La seua carrera es va centrar especialment en l'àmbit local valencià. Després de la derrota en la batalla d'Almansa de 1707, es va produir l'exili forçós de nombrosos austracistes del regne de València cap a Catalunya, un fet que també va afectar el mateix José Gilabert, doncs figurava en la llista de valencians que es van traslladar a Catalunya seguint l'arxiduc Carles. (Feliu de la Peña y Farell 1709: 631) Com a conseqüència, l'any 1711 es va publicar un ban que notificava la confiscació de béns a totes les persones del regne de València que fossen dissidents; en eixa llista també s'ha trobat el seu nom¹. Amb l'avanç de la guerra de Successió espanyola i la repressió cada vegada més dura dels

1 BHUV, Ms. 0017 (39) 1711: 3.

dissidents, la família Gilabert Soler va decidir exiliar-se a Palma de Mallorca, encara que Ignacio no havia nascut.

La família Gilabert Soler va tornar a la seua terra d'origen després de la devolució dels béns confiscats per Felip V, abans de 1721, any en què va nàixer el nostre protagonista. Ignacio apareix en tots els seus documents com a natural de la ciutat de València. En el moment d'escriure el dietari, don Ignacio era solter i sense fills. Va viure amb la seua germana María Cristina, que va quedar vídua en 1747, i amb els seus nebots. No tenim constància que Ignacio exercira cap altre ofici a banda de la gestió de les rendes familiars, de manera que, en els seus primers anys, podria haver estat vivint de les rendes que aquestes propietats generaven. L'autor del dietari va heretar el majorat als seus cinquanta-quatre anys. Per aquell temps ja havia aconseguit una posició social com a alferes del Regiment de Cavalleria de l'Infant². Més tard va aconseguir ascendir dins del regiment i convertir-se en tinent general (APPV, Tomás Rodríguez, núm. 4429, 1779: 85 v.). L'any 1781, Ignacio es va casar amb María Rosario Alcega. Per a ambdós va ser el primer matrimoni, encara que Ignacio, en aquell moment, tenia seixanta anys i era trenta-sis anys major que la seua esposa, que en aquell moment ella tenia tan sols vint-i-quatre anys. Dos anys després, en 1783, va morir l'autor del dietari. Podem aventurar que es percep una certa distància entre Ignacio i els seus nebots al final de la seua vida, la qual cosa podria haver motivat aquest matrimoni. Aquest fet té implicacions evidents en l'herència, encara que no en la successió del majoratge, que passà a mans dels nebots. La resta de béns es traspassà a María Rosario³.

Al segle XIX, aquesta història familiar s'integra amb altres famílies de comerciants, com ara els Ceris, els Canet i, més endavant, els Oliag. Aquesta investigació familiar troba el seu punt culminant en la figura de Salvador Oliag i Canet, que es convertí en un dels terratinents més rics de la ciutat de València a mitjan segle XIX. Amb ell es completa un llarg procés iniciat segles abans, impulsat per diverses estratègies familiars, amb especial rellevància dels enllaços convenients. Aquests matrimonis beneficiaren enormement la imatge, l'honor i el prestigi de la família. Així va nàixer un nou llinatge independent dels Gilabert Soler, on, tot i que el cognom no perdurà, es mantingué una relació simbòlica, ja que l'un no hauria pogut existir sense l'altre (Soler Ends 2022: 28).

3. El dietari d'Ignacio Gilabert Soler (1744-1751)

Aquest egodocument està escrit en llengua castellana. L'ús d'aquesta llengua va començar a implementar-se en el territori valencià en els documents personals a partir del segle XVII, encapçalat en un primer moment per l'estament nobiliari, que pretenia acostar-se al poder reial i virregnal. D'aquesta manera, el castellà es va adoptar com la llengua de vinculació social amb els representants

2 ARV, FN, José Fabra, núm. 5615 1770: 368 v.

3 ARV, FN, Joaquín José Ferris, núm. 5697 1782, f. 242 r.

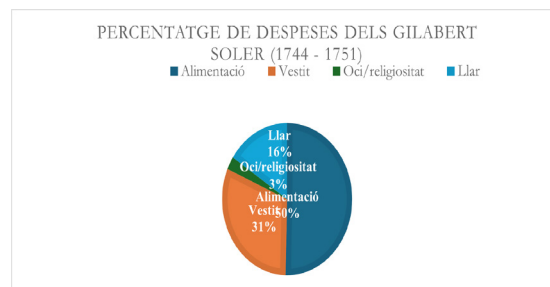
de la monarquia (Escartí Soriano 2010: 198). No és estrany que moltes altres persones pertanyents a esglaons inferiors de la societat també adoptaren aquesta llengua com a forma d'imitació i signe de distinció.

La Guerra de Successió a València va provocar la confecció de nombrosos dietaris i memòries, recolzant aquest argument en els escrits realitzats en castellà per partidaris del bàndol vencedor. Tanmateix, encara que el dietari s'allunya de la cronologia exacta d'aquest conflicte, la història familiar dels Gilabert Soler sí que va estar condicionada per les seves conseqüències, com ja avançàvem anteriorment. En aquest cas, es tracta del relat d'una família que va pertànyer al bàndol austriacista, vençuts en aquesta guerra i sotmesos directament a la repressió, l'exili i l'expropiació de béns. Desconeixem si les seqüeles familiars van impulsar Ignacio a escriure el dietari, tot i que podem posar-ho en dubte, ja que aquest acabava de néixer quan a la seva família li van retornar els béns, exactament en 1721. D'altra banda, quan Ignacio va escriure el dietari, va ser coetani dels regnats de Felip V, Lluís I i Ferran VI, en el qual només fa una xicoteta menció a aquest últim. Es tracta d'un document amb escasses connotacions polítiques, encara que en ell es reflecteix que, malgrat que el seu autor es va mantenir allunyat de les institucions valencianes, va participar en mostres de fidelitat reial, com les il·luminacions per la proclamació de Ferran VI o l'allotjament de tropes, tal com es pot apreciar en les pàgines del dietari. Potser l'ús del castellà en aquell període reflectia la voluntat d'Ignacio d'integrar-se en l'estament nobiliari, ja que va aconseguir ascendir fins als esglaons inferiors de la noblesa. Al final de la seva vida, Ignacio va ocupar el càrrec de tinent general del Regiment de Cavalleria de l'Infant de València.⁴

El dietari no segueix una línia concreta de temes, però sí que manté un ordre cronològic. En cada pàgina fa referència al dia en què va escriure o en què van succeir els fets que plasma. Els temes abordats són diversos i intermitents en la seva totalitat. Al dietari predominen els assumptes econòmics, amb referències a despeses i pagaments que ens permeten conèixer aspectes de la vida quotidiana, com ara el vestit, l'alimentació, l'educació, la religiositat, l'oci i l'interior de la llar. Totes aquestes esferes van formar part del dia a dia dels Gilabert Soler, així com de les seves despeses. Així mateix, es reflecteixen esdeveniments personals i familiars que ofereixen una perspectiva més profunda de la seva vida íntima. A través dels ulls d'Ignacio, es narren experiències com la malaltia, la fe o els problemes familiars. Al mateix temps, l'autor menciona nombrosos llocs i persones amb la seva respectiva professió, la qual cosa ens ajuda a aproximar-nos a l'entorn en què es movia el nucli familiar i, així, ampliar les nostres conclusions.

Tots aquests temes ens permeten tindre una aproximació a la realitat dels grups intermedis de la societat valenciana del moment. Com ja sabem, Ignacio Gilabert va viure de rendes gran part de la seua vida, encara que no pertanyia als sectors de la noblesa ni al de la burgesia mercantil, però aquest hacendat sabia que el seu nivell de vida depenia de com cuidara els seus ingressos. A continuació, presentem una anàlisi dels gastos de la família família entre 1744 i 1751:

4 ARV, FN, José Fabra, núm. 5615, año 1770, f. 368 v.

3. 1. La gestió. El correcte funcionament de la llar

La gestió exhaustiva de les despeses del llar és la columna vertebral d'aquest egodocument. Ignacio va ser el gestor del patrimoni familiar, actuant com el cap de família a casa de la seua germana María Cristina, ja que va enviuar prematurament i va estar al càrrec de cinc fills menuts.

El manteniment i gestió de la seua economia domèstica va implicar una comptabilitat detallada, de manera que va anotar en el dietari els preus exactes dels productes que adquiria, tant per a ell com per a la seua família. A més, en fer els comptes de les seues despeses, observava si certs productes s'adaptaven o no a un preu just, fins i tot arribava a queixar-se si els preus eren alts. «Es caro este cerdo que no vale más de 18 libras. El año que viene con un cerdo de 17 a 18 libras basta y no más, sin replica» (DIGS: 20 v.) Al llarg de tot el document, també anota els noms d'arrendataris o treballadors als quals va oferir préstecs monetaris o altres tipus de favors; una pràctica comuna entre la societat del moment on la incertesa imperava en el dia a dia. Aquest tipus d'ajudes eren molt pròpies de la societat de l'Antic Règim, perquè cada individu es trobava submergit dins d'una comunitat, sota unes regles, deures de reciprocitat o obligacions de parentesc. En el nostre cas, dins de l'àmbit domèstic i com a arrendador, es va crear un vincle al qual els inquilins van haver d'obeir a algú moderadament superior a Ignacio. «Hasta ahora creo que son 4 reales las tareas que ha trabajado dicho Pedro Llemosí: que es deudor mío y va pagando en estas echuras» (DIGS: 14 r.).

Sens dubte, aquestes relacions no es van fonamentar en la igualtat, sinó en les diferències internes sobre la posició o altres atribucions. Aquesta jerarquia interna va crear la necessitat d'un compliment dels drets i deures creats a través de la pròpia organització del grup, per tal de garantir un funcionament correcte (Imizcoz 1996: 23). Un exemple d'això ho podem trobar en les pàgines d'aquest dietari, on es fan intercanvis de regals tant amb els seus arrendataris i criades com amb persones de oficis lliures:

Lo que se recibe y da en este año y navidades 1750. Regalos: De la Abadesa de la Puridad, Sor Luisa Inglés Cascas 6, calabazate rosquillas. De Sor Ana Ventura de allí, 6 cascas y rosquillas. De la Hermana Pepa eo Sor Tiburcia; 2 cascas y dulces que le regaló la abadesa como novicia... De Pascual Pérez, ropero, 6 cascas y otros dulces De Don Antonio García Zaydía; chucherías. (DIGS: 39 r.)

L'autor va establir llaços amb professionals del moment. Això ens deixa entreveure la mentalitat d'Ignacio, on el seu acostament a aquests sectors li va permetre tenir contactes amb persones

benestants i així, poder promocionar-se socialment. D'altra banda, una de les majors gestions que Ignacio va dur a terme van ser les millores de les propietats. Va existir una certa preocupació per reparar i reformar els béns que l'autor gestionava; va contractar el servei de pagesos per al rastrillat del cànem, de teixidors per a filar-lo i fins i tot va vendre arroves a tercers, diversificant així les rendes de les seues propietats. Va reparar l'andana de l'Alqueria de Tavernes, va tindre cura de l'hortet i dels tarongers de l'Alqueria de Sant Antoni, i va realitzar obres més significatives per a llogar la casa en millors condicions, com «en 9 septiembre, a Bayot, hacer un caracol de la cocina al entresuelo para circular la casa» (DIGS: 5 v.)

El seu estil de vida rentista també va ser acompanyat d'una activitat de caràcter més industrial. Aquesta agricultura dedicada a extraure el seu màxim rendiment fa veure en Ignacio la gènesi d'una mentalitat burgesa. L'autor va buscar la productivitat de les seues terres i beneficiar-se'n a través del seu arrendament. La seua preocupació pel millorament en la producció de béns demostra en l'autor la seua responsabilitat en tirar endavant la reproducció de la unitat familiar (Ardit 1992: 7). Una optimització dels béns i una petita orientació cap a una agricultura comercial podrien incrementar el valor de les seues rendes, per la qual cosa, els beneficis que pogués extreure'n augmentarien. Aquesta gestió seria més propera a la de la creixent burgesia agrària, d'acord amb una mentalitat renovada.

3.2. La despesa destinada a l'aparença de portes cap a fora

En aquest dietari es reflecteixen des dels dispendis bàsics fins als consums més ostentosos o suntuosos. Aquests últims tenen tota una càrrega simbòlica que van ser la base de la projecció social d'aquesta família. L'aparença externa té la capacitat de generar una distinció social que permeteix destacar entre la població i reflectir, així, una personalitat i un estatus (Giorgi 2008: 3). Contemporàniament a aquest egodocument van tenir lloc nombrosos canvis en l'esfera política que van canviar indubtablement el comportament social, com va ser la continuació de la dinastia borbònica i la seua respectiva introducció de canvis culturals. Aquest tipus de canvis van influir notablement en les aparences i, alhora, van permetre comprendre el comportament de l'individu en relació amb el canvi i la novetat del seu entorn (Muñoz Navarro 2018). Pel que fa al nostre objecte d'estudi, això el podem observar a través del vestit i de l'alimentació. En el context que ens correspon va destacar principalment el canvi dinàstic i la seua ineludible influència francesa, que sembla tenir el seu reflex en les comptes de despesa dels Gilabert.

3.2.2. El vestit

A finals del segle XVII, període en què van començar a imposar-se nous patrons de consum, la vestimenta va representar la identitat pública i el poder social. En eixe mateix context, especialment després de la reforma catòlica i protestant, el vestit es trobava en el centre de les reflexions sobre

la riquesa i la pobresa, l'excessiu i el necessari, el superflu i el suficient, el luxe i la mediocritat. Pel que fa al context més proper al dietari, amb l'adveniment dels Borbons es va estandarditzar un nou model estètic a la francesa, o també anomenat vestit a l'estil militar. Aquest exemple també podem trobar-ho al dietari, un vestot per al seu nebot Francisquito:

Vestidico de militar de Francisquito de Paula para vestirle al público en 18 diciembre 1744.
Uno ordenario de rizo de color rata usado mío. Otro nuevo de paño del beuf, chupa azul melania guarnecida de galón ancho de plata [...] (DIGS: 7 r.)

Aquest model francès va modelar simultàniament una aculturació basada en els principis d'aquesta monarquia. Entre altres modes que va posar de tendència aquesta dinastia, va ser la d'un vestit compost per casaca, jaqueta i calçó, completat amb una corbata de llenç, perruca i espadí. Aquest vestuari va guanyar la simpatia entre els homes del segle XVIII i va ser una de les majors tendències en la moda masculina contemporània. El vestit d'etiqueta francesa va tenir la voluntat de remarcar la condició estamental dels usuaris o, almenys, de representar les seues aspiracions. Als ulls d'Ignacio, es pot observar una preocupació per el seu ús, és a dir, es va confeccionar «para vestirle al público». Darrere d'aquesta aparença, en què un jove tractava de projectar-se amb aquest atuell, es pot observar en la lectura com es va escatimar almenys en el pagament d'una nova perruca, ja que va reutilitzar la que era de l'autor, «uno ordenario de rizo de color rata usado mío». Com ja s'ha assenyalat, ací es presenta un nou exemple de la seua praxis estalviadora i de la seua gestió en els comptes domèstics. En aquest cas, es va situar a Francisquito, amb l'estament militar. Gràcies a les nostres investigacions d'arxiu, aquest nebot va aconseguir rebre una educació en la qual la família va invertir majors esforços respecte als altres germans. El consum tèxtil va obrir un nou horitzó de canvis a través de les noves pautes de consum, modes i la democratització del luxe entre els grups socials menys adinerats (Muñoz Navarro 2011)

En el segle XVIII, a València es van produir nombrosos canvis en les pràctiques de consum. Després de la recuperació econòmica iniciada en l'últim terç del segle XVII, es va fomentar un major consum tèxtil en tot el regne de València. Va ser la petita burgesia valenciana o, també anomenats botiguers de roba o mercaders de vara, els qui van propiciar aquest nou desenvolupament. Aquest sector va comptar amb el control de mercaders estrangers. En el dietari es reflecteix a la perfecció aquesta ingerència estrangera en l'adquisició de productes. Esmentà diversos comerciants, com Félix Dorantes, Pedro Fongal, Miguel Ángel, Matheo Negret o Salvador Pachés, i en tots ells, darrere del seu nom, l'autor afegí la seva procedència: maltès (DIGS: 6 v.). Els forasters van jugar un paper crucial en la difusió i expansió dels nous hàbits, doncs van transformar els sistemes de comercialització i els van adaptar la seva oferta a una demanda renovada (Franch Benavent/Muñoz Navarro 2012: 72). El conjunt d'aquests mercaders va ser clau en el procés de modernització econòmica a la València del segle XVIII (Muñoz Navarro 2018: 64).

3.2.2. L'alimentació

Un altre dels pilars fonamentals de les despeses són els relacionats amb l'alimentació, encara que, dit d'una altra manera, amb la sociabilitat. Al llarg del segle XVIII, a Espanya com en gran part d'Europa, les relacions socials van experimentar diversos canvis significatius a causa de les modificacions polítiques, transformacions culturals i canvis econòmics del moment. Van sorgir nous espais de sociabilitat com van ser els cafés, que es van inaugurar davant aquesta nova dinàmica. L'alimentació va ser vista com a catalitzador d'eixes relacions socials, perquè va ser la protagonista en cada tertúlia o reunió (Pérez Samper 2021: 12). L'alimentació, com la taula va servir com a instrument de representació social per a tots els sectors socials, sent el nexa que ajudava a estrényer llaços socials quotidians, sent un referent de sociabilitat tant a nivell domèstic com lúdic i com a instrument de representació de la família en tots els grups socials (Franco Rubio 2009: 11). El dietari d'Ignacio Gilabert ens ha proporcionat informació de diferents aliments, des de la seua compra fins a la seua elaboració. L'aliment principal que destaca en el nostre objecte d'estudi és el xocolate. L'autor va deixar testimoniatge de la recepta i de la ritualització existent entorn de la seua preparació. Per a això, havia de pagar el port de la pedra i del carbó, va ser necessari comprar paper per a moldre el cacau i picar la canyella. Igualment es va requerir de temps i delicadesa, de manera que, en repetides ocasions va encarregar de picar els seus ingredients a un dels seus deutors, «abonarlo en quenta a Pedro Lemosí, mi deudor» (DIGS: 7 r.). Del mateix mode, Ignacio Gilabert va informar d'on aconseguia el cacau. Normalment utilitzava cacau procedent de Caracas, comprat en botigues de la ciutat de València. També va escriure com a recordatori personal on no comprar-lo: «por 40 libras de cacao Caracas de Pedro Casanes (y no más) a razón de 7 sueldos 2 dineros: no salió muy allá» (DIGS: 19 r.).

Així doncs, tota aquesta informació ens posa en contacte amb tota una xarxa comercial existent de la ciutat de València, on mediadors van exercir el seu treball i van facilitar la cerca d'estos productes vistos com a exòtics i ben valorats en aquells dies. El xocolate va ser un producte transversal, atés que ens ajuda a comprendre l'apropiació, adaptació i assimilació dels productes procedents d'Amèrica en els paladars europeus (Camporesi 1990). Al mateix temps, ens permet observar com es van configurar les relacions de poder en la reformulació d'aquests productes, ja que des de la demanda europea es pot analitzar un acte de superioritat i de control sobre l'estranger (Fatacciu 2014: 256). Aquest tipus d'influències i canvis no van ser alienes a la ciutat de València. Aquesta pràctica es va mantenir principalment entre els membres de la noblesa, qui van necessitar aquestes reunions per reafirmar els seus llaços d'unió i ratificar la seua pertinença com a grup social privilegiat (Pérez Samper 2001: 19). Per consegüent, el seu consum dins d'aquest cercle familiar ajudaria a elevar-se i a identificar-se amb les altes esferes de la societat.

L'element de sociabilitat conegut com a agasajos o refrescs va ser central en cada reunió (Borrás Benavente 2024). En el nostre cas, es fa menció d'un dels refrescs més populars i característics de València: l'orxata. Es va elaborar en ocasió de la celebració de bous, un esdeveniment especial de

trobada familiar. L'autor va donar certa importància a aquest moment, ja que va anotar detalladament la despesa de cadascun dels ingredients i, fins i tot, va calcular el cost per got.

Agua elada de Orchata. Lunes a 9 septiembre 1748, día principal de toros Plaza de Santo Domingo, se eló agua: 12 vasos para la familia con 6 onzas vizcochos cantel, y entró y se compuso de: 3 onzas almendras peladas 2 onzas de pepita de melón todo el año [...] Costó 72 dineros y salió a 6 dineros el vaso (DIGS: 28 r.)

A més, una altra menció de l'orxata apareix amb motiu de la celebració del dia de Santa Cristina i de Sant Pere, germana i cunyat mort d'Ignacio. Tant l'orxata com la xocolata sempre van ser acompanyats de dolços i bescuits. Dins del context en què s'escriu, un dels dolços esmentats són els tradicionals valencians amb motiu de Sant Dionís i la seua «mocaorà», que van ser regalats per l'autor a la seua família. Tant l'orxata com la mocaorà apareixen per primera vegada per escrit, sent la referència més antiga de la qual es té evidència. Així doncs, es demostra que hi va haver un negoci entorn de les tradicions que va moure l'economia dels petits gremis d'artesans a la ciutat. Ignacio els va comprar a Casa Almella, amb una despesa total de 1 libra 5 sueldos 10 dineros. (DIGS: 23 v.)

3.3. Les despeses de portes cap a dins

La imatge de l'espai domèstic era, al mateix temps, la imatge del seu propietari i dels seus habitants. A través d'aquesta, es manifestava la seva dignitat i estatus, vist que l'ostentació no només requeriria vestir el cos, sinó també vestir la casa (Maruri Villanueva 2009: 117). Un dels aspectes que més destaquen després d'analitzar el dietari són les mencions als treballs dels germans Vergara: Josep i Ignacio. Tots dos, juntament amb altres artistes, van ser els fundadors de l'Acadèmia de Sant Carles. D'una banda, Josep Vergara va introduir un canvi en el panorama artístic valencià, mentre que, Ignacio Vergara va ser molt conegut per la seva tasca com a escultor en l'academicisme artístic valencià de mitjan segle XVIII (Buchón Cuevas 2000: 93). Al pintor se li va encomanar un llenç sobre fusta pintada de la Concepció per davant del niu per deu lliures. Així mateix, el seu germà va repetir la temàtica de la imatge, la Concepció, però en escultura. Aquesta última va ser molt més cara, amb un valor de 37 lliures i 13 sous (DIGS: 47 r.). No tothom va tenir la capacitat econòmica per encarregar obres d'art, de manera que aquest consum els va situar en una tendència molt pròpia de la noblesa i l'alta burgesia. No obstant això, la cartera de clients i el seu mercat va augmentar amb el temps. Com s'ha pogut observar amb altres productes, l'art també es va democratitzar i, en moltes de les cases humils, es va aconseguir adquirir petites peces, làmines o gravats a un preu raonable (Sera González 2010: 178).

Per altra banda, des d'una perspectiva més sociocultural dins de l'espai domèstic, les diferències entre els diversos grups socials es van contemplar amb major claredat a través dels utensilis emprats a la cuina i a la taula. És notable la seva menció en el dietari i en l'inventari dels béns heretats per

Ignacio i la seva germana per part del seu avi matern, José Soler Medina en 1748. Gran part dels utensilis que van figurar en aquest inventari post-mortem estaven elaborats amb materials de plata de llei o plata sobredaurada, una característica que ressaltava l'origen social de la família. Altres estaven fets amb materials de menor prestigi, com el coure o el llautó, però reflectien la quotidianitat i la sociabilitat de la casa. Degut a la informació proporcionada pel dietari, sabem que el mateix any que va rebre el dipòsit del seu avi, Ignacio va vendre i despatxar part de la seva vaixela de l'Alcora. Tal com es reflecteix en el dietari, l'autor va fer un recompte de la quantitat d'objectes culinàries que posseïa, arribant a les 768 peces. Una xifra notable, tenint en compte que en el seu domicili vivien els cinc fills de María Cristina, la seva germana, a més dels criats i el servei domèstic. Per tal de millorar el domicili familiar, Ignacio va tenir en compte els petits detalls de la llar. Va contractar en diverses ocasions dauradors per donar color als potets, afegir pezoneres de ferro per a les cadires, o col·locar alamares per a les cadires noves i remendar les més velles.

Un altre factor d'aparença dins de la llar va tindre a veure amb el transport o possessió d'animals. Sabem que Don Ignacio va comprar un cavall negre de quatre anys, encara que sembla que no va ser el primer que va adquirir. Durant la lectura del dietari es mostren també els gastos que va comportar el manteniment de l'animal, esmentant necessitats com: espadenyas, ferradures, frens, alimentació a base d'ordi i fins i tot la presència d'esquiladors i metges veterinaris. Tota aquesta cura va obligar a la família mantindre contactes amb els diversos gremis i oficis de la ciutat de València. El seu ús va requerir durant anys una inversió contínua, però va facilitar notablement el transport de mercaderies i el transport físic dels familiars, de manera que podem catalogar-ho com un bé preuat dins del si familiar. Un altre tipus d'animals que va adquirir aquesta família van ser porcs i cabres. El mateix va succeir amb cabres, les quals deixen la pell per a la seua casa o la presència de gossos, bé siga per a la caça o per companyia. La possessió d'estos animals va significar que van tindre els mitjans per a autoproveir-se, alhora que milloraria la seua aparença a nivell social.

En tercer i últim lloc, la intimitat. El dietari cobra major importància si s'entén a Ignacio dins d'un col·lectiu, en aquest cas amb la seua família. Tal vegada, aquest document va estar pensat per a albergar-se en la llar, on segurament l'autor el va escriure. Més enllà d'una mera residència, el domicili familiar va ser el lloc principal on la quotidianitat es va poder veure reflectida, ja no sols a través dels consums, sinó que també, va ser testimoni dels problemes personals, malalties o fe, entre altres coses privades o íntimes que pogueren esdevindre. Afortunadament, el dietari va abastar unes certes referències a aquestes intimitats. Un dels aspectes que més criden l'atenció sobre la intimitat va ser el relacionat amb la salut. El més significatiu va ser l'avortament de la seua germana María Cristina:

Abortó María Christina de 3 meses en 13 de septiembre, lunes de las 10 y ½ a la 1 ½ noche. Fue fuerte el trabajo y asistió Vicenta y el doctor Mañes, médico: a este se le regaló 1 real de a 8 en pieza; a la comadre 3 reales de a 8 y 2 libras de chocolate Grazias a Dios infinitas por sus misericordias (DIGS: 13 v.)

D'altra banda, l'autor del dietari també va remarcar els moments de major tensió deguts a conflictes familiars o plets. En primer lloc, després de la mort de la seua mare, Manuela Soler, l'autor va escriure sobre un depòsit confidencial realitzat pels seus germans al seu favor. En segon lloc, va escriure com es va sentir la seua germana després de finalitzar un plet: «se pasó por ella con disgusto porque en lo venidero puede causar malos efectos» (DIGS: 18 v.). Finalment, la fe. Aquest ha sigut el pilar fonamental en el qual es van recolzar davant les situacions de major inseguretat, però també en els moments més alegres. Destaquem entre ells, el bateig de Jacoba, la filla de María Cristina. Aquesta anotació ens proporciona informació sobre qui la va batejar, on, quan, a més dels noms dels padrins, els diners gastats en els regals i els aliments que van consumir després del festeig. Un altre motiu que va girar entorn de la religiositat dins del si familiar va ser la transformació de la seua germana en Sor Tibúrcia, explicant amb detall el dia de la seua conversió i lloc. Així doncs, Ignacio es va mostrar comprensiu per l'elecció devocional de la seua germana i, al final de la seua nota, va voler remarcar la seua clausura, per la qual cosa demana que descanse en pau, novament apel·lant a Déu.

La Hermana Pepa se fue de casa a ponerse religiosa en el Convento de la Puridad miércoles a 2 de zembre 1750 a las 6 [de la] mañana con disimulo, sin despedirse entonzes ni antes: ahun de noche por la puerta falsa. La acompañó el hermano Ignacio y Olivares criado de San Juan, y después de comulgar a la Puridad. Requiescat in pace. Amen. (DIGS: 38 v.)

De la mateixa forma, el dietari va abastar informació sobre la quantitat d'almoines que Ignacio va donar en diverses ocasions, sent teòricament voluntàries i de valor anònim, la qual cosa ens permet a aproximar-nos a una idea superficial del seu gasto a l'església. Així mateix, podem conèixer amb quins sants va tindre major devoció o més afinitat, com van ser les verges amb el xiquet i la Immaculada Concepció, d'acord amb les línies devocionals de l'època.

En el manuscrit no existixen mencions a llibres o vestigis que ens atorguen una idea sobre la biblioteca familiar o el nivell de cultura d'estos. Tanmateix, aquest dietari finalitza en la seua última pàgina amb la recreació de la portada del panegíric dedicat als seus avantpassats, escrit en 1631 i imprès a la ciutat de València. Ignacio va tractar de copiar la portada en les seues últimes pàgines, sent tan important per a ell la seua història familiar com els gastos de la llar. Així doncs, els orígens del llinatge no s'havien oblidat.

4. Conclusions

En definitiva, podem afirmar que aquest manuscrit ens ha permès endinsar-nos en la quotidianitat, la vida familiar i la intimitat d'una família valenciana del segle XVIII. Aquest escrit personal és una font excepcional, atès que, a partir de la informació sobre les seues despeses, gestions i vida íntima, hem pogut conèixer certes dinàmiques socials que aquests grups socials portaven a terme. La gestió

exhaustiva dels béns anotada per Ignacio mostra, d'una banda, un canvi de mentalitat i, d'altra banda, la seua immersió dins d'una xarxa clientelar. Li va interessar mantenir una bona gestió de tot el que succeïa al domicili familiar, doncs sabia que implicaria una millora en la qualitat de vida de la seva família. La seua capacitat administrativa revela una mentalitat més acord amb la moderació i un consum ostentós mesurat, lluny de la pompa constant tan característica de l'època. Pel que fa a les seues despeses, ens ha permès aproximar-nos a la procedència de les matèries primeres, els costos, els beneficis, el canvi de tendències i la sociabilitat. Els seus gastos han contribuït a apropar-nos a tot un entramat social que ens ha permet conèixer els seus ritmes, les seues variacions i com, a través de la mobilitat social, es veuen modificats els seus patrons.

Considerem que Ignacio, com a gestor del domicili familiar, va realitzar certes despeses per tal d'identificar-se amb un grup social privilegiat, però no d'una manera exagerada, sinó de forma premeditada i sense dedicar-hi grans quantitats de diners. Els seus comportaments, des d'un sector social mitjà, van respondre perfectament als intents d'aparença que la societat esperava d'ells. Aquest és un dels mecanismes a través dels quals es pot revelar un nou ordenament social. Aquests grups reclamaven una identitat pròpia que, tal com assenyala el professor Daniel Muñoz, preconitzaven l'arribada de la societat de classes (2018: 301). No cal oblidar que, en la societat de l'Antic Règim, la importància de la procedència, l'honor i la imatge van ser factors fonamentals per al seu correcte funcionament. Això també ens ajuda a ampliar la nostra visió sobre la societat. Els principis de llibertat comercial i de consciència van guanyar major rellevància en aquest context i va permetre forjar una mentalitat renovada que s'observa a través de la millora dels seus béns, la diversificació de les seues explotacions i l'adquisició de certs productes.

El dietari ens ha permès analitzar les transformacions socioculturals i econòmiques del seu temps, on el luxe es va convertir en el reflex més evident d'aquests canvis. Aquesta família no va ser aliena a aquests fenòmens socials, ja que la «democratització del luxe» i la «cultura de les aparences» es reflecteixen mitjançant una gestió racional de les propietats i el manteniment de rendes, tal com emulava la noblesa de l'època. La proliferació d'aquests consums superflus va trencar amb les modes que anteriorment estaven restringides a les elits. Això ens permet afirmar, una vegada més, que es va produir un canvi de mentalitat, reflectit en els comportaments socials i l'aparença de persones com Ignacio Gilabert, qui va participar en els processos de transformació social i econòmica que preconitzaven l'adveniment de la nova societat burgesa. Mitjançant aquest consum, que era alhora ostentós i moderat, podem intuir que a València s'estava produint un canvi social sense precedents. Aquest dietari es converteix, així, en una font extraordinària que ens permet analitzar la trajectòria familiar d'un llinatge que escapa dels tòpics associats a les trajectòries tradicionals estudiades, les quals solen estar allunyades de l'èxit en un sentit clàssic. No obstant això, la resignificació d'aquestes biografies familiars, marcades per un fracàs relatiu, ens apropa a l'esfera quotidiana de la seva realitat social, evidenciant la seva implantació en l'espai urbà i les xarxes clientelars teixides al voltant d'aquesta llar des de perspectives molt diverses. Aquest tipus d'investigacions ens ajuden a conèixer millor el funcionament i les estratègies

socials d'aquests grups intermedis, que sovint queden a l'ombra de les grans cases nobiliàries o burgeses.

Sense cap mena de dubte, els Gilabert encarnen aquest canvi d'època, que també va començar a manifestar-se en diferents àmbits de la ciutat de València al llarg del segle XVIII. A més, l'anàlisi del dietari d'Ignacio ens permet observar la dinàmica lingüística d'aquell temps. L'ús del castellà, que va començar a guanyar terreny en el territori valencià a partir del segle XVII, no és només un reflex de les aspiracions socials de la família, sinó també una mostra de la imatge que volien projectar en un context marcat per la reconfiguració de les identitats socials. Aquest fenomen lingüístic ens ofereix una perspectiva més àmplia sobre el procés d'imitació i distinció que va tenir lloc en els esglaons mitjans de la societat valenciana, posant de manifest les interaccions entre llengua, poder i estament social.

Aquest dietari no només és un document històric rellevant, sinó que també constitueix una font filològica vital per entendre les evolucions lingüístiques i socioculturals d'una època clau en la història valenciana. Es contribuïx així a la nostra comprensió del patrimoni cultural i lingüístic del territori.

Bibliografia

- Andreu de san José, A. J. (1631) *Historia milagrosa del rescate que se hizo en Argel, del santo crucifixo que está en el Monasterio de las Monjas de Santa Tecla de Valencia y de otros Crucifixos milagrosos de dicha ciudad*, València.
- Ardit Lucas, M. (1992) «Burguesía urbana i patrimoni agrari: les propietats rústiques de Salvador Oliag i Canet (1858-1865)», *Saitabi*, núm. 42, pp. 7-18.
- Borrás Benavente, A. (2024) «Clima, cultura y economía: El consumo de nieve en Valencia a finales del Antiguo Régimen (1704-1820)», *Revista de Historia Moderna*, núm. 42, pp. 161-19.
- Buchón Cuevas, A. M.^a (2000) «El escultor Ignacio Vergara y el gremio de carpinteros de Valencia», *Ars Longa*, núm. 9-10, pp. 93-100.
- Camporesi, P. (1990.) *Il brodo indiano. Edonismo ed esotismo nel Settecento*, Garzanti, Universidad de California.
- Ciappelli, G. (2010) «Memoria familiare e memoria individuale a Firenze nell'età moderna (diari e libri di famiglia)», *Giornale di Storia*, 3.
- DIGS (Dietario de Ignacio Gilabert Soler)*, 1741-1751. Colección Espínola.
- Escartí, V. J. (1998) *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana del segle XV al XVIII*, València, Edicions 3 i 4.
- Escartí, V. J. (2010) «Notícia sobre la literatura memorialística al País Valencià, del segle XIV-XIX», *Manuscripts*, núm. 28, pp. 181-205.
- Escartí Soriano, V. J. & E. Callado Estela (2024) *Jeroni Sòria: Dietari (1503-1559)*, València, PUV
- Fatacciu, I. (2014) «The Resilience and Boomerang Effect of Chocolate»; en Aram B. & B. Yun Casalina (eds.), *Global Goods and the Spanish Empire, 1492-1824*, Palgrave Macmillan, Londres.
- Feliu de la Peña y Farrell, N. (1709), *Anales de Cataluña*, vol. III, Lib. XXIII, Cap. IX, p. 631.
- Fernández Valverde, Y. (2020) *De la hidalgúia a la grandeza de España. La familia Enríquez en Cuenca (siglos XVI-XIX)*, Tesis doctoral, Universidad de Albacete, p. 383.
- Muñoz Navarro, F. B., (2012) «Minorías extranjeras y competencia mercantil: Franceses y malteses en el comercio valenciano del siglo XVIII», *Miniús. Revista do Departamento de Historia, Arte e Xeografia*, núm. 20 pp. 61-92.
- Franco Rubio, G. (2009) «Introducción. Historiar la vida cotidiana en la España moderna», *Cuadernos de Historia Moderna. Anejos*, núm. 8, pp. 11-30.
- Giordí, A. (2008) «El vestido y la elocuencia del botón. Galas y significado en el estético discurso de la aparente distinción cultural masculina», *Congreso Internacional: imagen y apariencia*, Universidad de Murcia, pp. 1-21.
- Imizcoz Beunza, J. M. (1996) «Comunidad, red social y élites: un análisis de la vertebración social en el Antiguo Régimen», en Imizcoz Beunza, J. M. (ed.), *Élites, poder y red social: las élites del País Vasco y Navarra en la Edad Moderna (Estado de la cuestión y perspectivas)*, Servicio editorial, pp. 23-24.

- Jané Checa, Ò. (2021) «The personal memoir in the Catalan lands (16th-19th centuries)», *Catalan Historical Review*, núm. 14, p. 35-49.
- Jané Checa, Ò., Miralles Jori, E. & I. Fernández Terricabras (eds.) (2013) *Memòria personal: una altra manera de llegir la història*, Monografies Manuscrits, núm. 8, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 2013.
- Llàcer Martorell, A. (2021) *Memòria personal: Jaume Ramon Vila i el seu dietari*. Edició i Estudi, Tesi doctoral, Universitat de València.
- Maruri Villanueva, R. (2009) «Vestir el cuerpo, vestir la casa. El consumo de textiles en la burguesía mercantil de Santander, 1750-1850», *La Ortiga*, núm. 93-95, pp. 117-145.
- Muñoz Navarro, (2011). *Comprar, vender y consumir: Nuevas aportaciones a la historia del consumo en la España moderna*. Universitat de València.
- (2018) *Los escaparates de la moda. Sistemas de comercialización, espacios de consumo y oferta textil en la Valencia preindustrial (1675-1805)*, Sílex.
- Pérez Aparicio, C. & J. Brines Blasco (1998) «La vinculació al País Valencià. Origen, transmissió i dissolució dels vincles d'En Guillem Ramon Anglesola», *Homenatge al doctor Sebastià Garcia Martínez*, vol. II, p. 238.
- Pérez Samper, M. Á. (2001) «Espacios y prácticas de sociabilidad en el siglo XVIII: tertulias, refrescos y cafés de Barcelona». *Cuadernos de Historia Moderna*, núm. 26, pp. 11-55.
- Seara González, L. (2010) *Arte y mecenazgo*, Anales de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, 2010.
- Soler Ends, G. (2022) «Historia familiar y memoria personal. El dietario de Ignacio Gilabert Soler (1744-1751)». Trabajo Final de Máster. Universitat de València.
- Verdet Martínez, N. (2015) «La propiedad vinculada en la Valencia del siglo XVII», *Quaderni Mediterranea ricerche storiche*, núm. 27, p. 100
- Vila Martínez, M. T. (2018) «Los ajuares domésticos en las cartas de dote alicantinas (1710-1760)», en Pérez Samper M. Á. & J. L. Betrán Moya (eds.), *Nuevas perspectivas de investigación en Historia Moderna: economía, sociedad, política y cultura en el Mundo Hispánico*, Fundación Española de Historia Moderna, Madrid.